

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

З навчальної дисципліни
ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

обов'язкових компонент
освітньої програми третього (PhD) рівня вищої освіти

053 Психологія (юридична психологія)

За темою 3:
Юридична психологія XX століття

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

Лекція за темою 3: Юридична психологія ХХ століття

План лекції

1. Теоретичні та методологічні основи юридичної психології ХХ ст. М. Липпман «Основи психології для юристів» (1914);
2. К. Кауфман «Психологія злочинності» (1912); М.Н. Гернет «Смертна кара» (1913), «У в'язниці. Нариси тюремної психології». С.В. Познишев «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926). Ф. Вульф «Психологія злочинця» (1926).
3. Р. Луваж «Психологія і злочин» (1956 р.), Г. Тох «Кримінальна та правова психологія» (1964), Д. Абрахамс «Психологія покарання і виправлення» (1967), Н. Джонстон «Психологія злочинності та кримінального правосуддя» (1970). В.П. Ефроїмсон «Родовід альтруїзму» (1971).
4. Стенфордський тюремний експеримент (1971) Філіпа Зімбардо. Теорія соціального наuczіння А. Бандури. Техніки викриття обману у роботі Пола Екмана «Психологія брехні» (1985).
5. Особливості категоріального розвитку юридичної психології. Сучасний стан юридичної психології.

Література

Базова

1. Юридична психологія: підручник /за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
2. Юридична психологія : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с
3. Методичні рекомендації з курсу «Юридична психологія» / Л. П. Журавльова, Т. Ю. Кулаковський, О. Г. Кулаковська, О. Г. Шмиглюк Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 57 с.

Допоміжна

1. Костицький М. В. Про об'єкт і предмет юридичної психології / М. В. Костицький // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 2 (4). – С. 3–19.
2. Костицький М. В. Завдання юридичної психології / М. В. Костицький // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 1 (3). – С. 3–21.
3. Костицький М. В. Філософські та наукоznавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2 (5–6). – С. 3–10
4. DeLisi, M. Career Criminals in Society. SAGE Publications, 2015. 208p.
5. Foley L. A. A psychological view of the legal system. Dubuque, IA: William C. Brown, 1993. 384p.
6. Gavin H. Criminological and forensic psychology. London: SAGE, 2014. 496p.
7. Сотони К. Очерки кримінальної психології. Казань, 1925;
8. Познышев С.В. Кримінальная психология. Преступные типы. М., 1925;
9. Лурия А.Р. Экспериментальная психология в судебно-следственном деле /Советское право. 1928. №2;
10. Брусиловский А.Е. Судебно-психологическая экспертиза. Харьков, 1929.
11. Гернет М.Н. В тюрьме. Очерки тюремной психологии

Юридична психологія XX століття

План лекції

1. Теоретичні та методологічні основи юридичної психології XX ст.;
2. К. Кауфман «Психологія злочинності» (1912); М.Н. Гернет «Смертна кара» (1913), «У в'язниці. Нариси тюремної психології». С.В. Познишев «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926). Ф. Вульф «Психологія злочинця» (1926).
3. Р. Луваж «Психологія і злочин» (1956 р.), Г. Тох «Кримінальна та правова психологія» (1964), Д. Абрахамс «Психологія покарання і виправлення» (1967), Н. Джонстон «Психологія злочинності та кримінального правосуддя» (1970). В.П. Ефроїмсон «Родовід альтруїзму» (1971).
4. Стенфордський тюремний експеримент (1971) Філіпа Зімбардо. Теорія соціального наочіння А. Бандури. Техніки викриття обману у роботі Пола Екмана «Психологія брехні» (1985).
5. Особливості категоріального розвитку юридичної психології. Сучасний стан юридичної психології.

1. Теоретичні та методологічні основи юридичної психології XX ст.

В даний час юридична психологія переживає своєрідний ренесанс. XX ст. характеризується подальшим розвитком і впровадженням експериментальної психології в область юриспруденції, а також розширенням використання психологічних знань в різних сферах правовідносин.

На початку XX ст. були виконані численні роботи з вивчення психології злочинців і ув'язнених, побуту злочинного світу, закономірностей формування показань свідків, теорії і практики судово-психологічної експертизи. О. Брусиловський в 1939 р випускає книгу «Судово-психологічна експертиза: її предмет, методика і межі». У даній роботі містяться приклади спроб використання судово-психологічної експертизи в кримінальному судочинстві.

О. Р. Лурія (1928 р), досліджуючи психічні процеси, розробляє моторну методику з метою діагностики афективних слідів. Ця методика є прообразом детектора брехні. На даний час в юридичній психології проводиться безліч досліджень в області різних її напрямків: кримінальної, слідчої, пенітенціарної психології, кримінальної віктимології, судово-психологічної експертизи, професіограми юридичних професій, психології організованої злочинності тощо.

Разом з тим залишається деяке почуття незадоволення, пов'язане з тим, що кількість емпіричних досліджень значно випереджає осмислення проблем

юридичної психології на метарівні: до сих пір залишаються дискусійними питання місця юридичної психології в системі психологічних наук, її предметного змісту, теоретичного статусу.

2. М.М. Гернет «Смертна кара» (1913), «У в'язниці. Нариси тюремної психології». С.В. Познишев «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926). Ф. Вульф «Психологія злочинця» (1926).

М.М. Гернет у 1897 році закінчив університет одним з кращих випускників факультету. За загальні академічні успіхи і свою дипломну роботу «Про вплив юного віку на кримінальну відповідальність» був удостоєний золотої медалі. Був рекомендований для залишення при університеті для підготовки до професорського звання по кафедрі кримінального права. Однак проти кандидатури Гернета активно заперечував московський обер-поліцмейстер, що вказував на його участь у студентських заворушеннях.

Після закінчення університету, працюючи помічником присяжного повіреного, опублікував свою першу наукову роботу - «Питання адвокатської етики». У 1898 році був удостоєний стипендії Ушакова. У 1899 році на юридичному факультеті був створений «Кримінальний музей», завідувачем якого незабаром став Михайло Гернет, який перетворив його в «Музей кримінального права». Одночасно він читав в університеті курс лекцій «Вчення про фактори злочинності». Брав участь в діяльності Міжнародного союзу криміналістів.

У 1902 році отримав звання приват-доцента і здійснив подорож за кордон, слухав лекції в Берліні, Парижі та Римі. Викладав у Вищій школі соціальних наук в Парижі. У 1903 році в Парижі у нього народився син Михайло.

У 1905 році під редакцією М. Н. Гернета, О. Б. Гольдовського, І. Н. Сахарова вийшла збірка статей «Проти смертної кари», а потім так само під редакцією Гернета видано збірник «Думки російських криміналістів про смертну кару» (переведений на французьку мову в 1910). У 1909 році була надрукована монографія М. Н. Гернета «Смертна кара». У 1906 році захистив дисертацію «Соціальні чинники злочинності» і отримав ступінь магістра права. У лютому 1909 року спільно з Н. Н. Полянським, князем П. Д. Долгоруким і Б. І. Сиром'ятникова подав документи на реєстрацію «Ліги боротьби проти смертної кари», в реєстрації якої було відмовлено.

До 1911 року читав в університеті курс кримінального права. Вів активну роботу зі студентами з розгляду кримінальних справ на спецсемінарах (розглянуто близько 100 тис. Справ народних судів), які стали першими кримінологічними семінарами в університеті. За підсумками роботи в 1908-1909 рр. М. Гернет

підготував і видав п'ять збірок студентських робіт під загальною назвою «Семінарій з кримінального права». У 1914 році він випустив ще одну свою монографію - «Злочин і боротьба з ним в зв'язку з еволюцією суспільства», яка в 1916 році була удостоєна премії Академії наук.

Одним з яскравих напрямків досліджень юридичної психології ХХ ст.. стало вивчення зв'язку наявності зайвої хромосоми зі схильністю осіб чоловічої статі до вчинення насильницьких злочинів. Річард Фокс вказував на те, що ув'язнені з «ХУУ» набором хромосом схильні до насильства не більше за ув'язнених зі стандартним набором хромосом². Такої самої думки дотримувалися й інші вчені. Російський вчений Ю.М. Антонян, при проведенні судово-психіатричних експертиз щодо А. Чикатила та інших серійних вбивць і гвалтівників також дотримувався вказаної теорії, але пізніше від неї відмовився. Але остаточного вирішення питання про зв'язок наявності зайвої хромосоми зі схильністю осіб чоловічої статі до вчинення насильницьких злочинів поки що не знайшло та потребує подальших досліджень. Слід зауважити, що пошуки «гена злочинності» у вказаній формі означають спробу обґрунтувати тезу щодо існування природженого злочинця. Паралельний розвиток соціологічної школи у розумінні особи злочинця істотно підривав генетичну природу криміногенної особи. Американські вчені І. Валернстайн та К. Вайл опублікували наукову статтю «Наші законослухняні правопорушники». У ній були проаналізовані результати анонімних опитувань, згідно з якими 91 % опитаних зізналися, що їм доводилося вчиняти різні злочини, за які вони не притягувалися до кримінальної відповідальності. Ставилося питання про необхідність та доцільність розгляду особи злочинця як феномену. Чи не є вчинення злочину притаманним особистості будь-якої людини в залежності від умов, що впливають на неї?

Дослідники цього напрямку стверджують, що природжених злочинців не існує. Спадковими можуть бути тільки деякі здібності, основна з яких – здатність до навчання. Послідовники Г. Тарда вважають навчання найважливішою системою реагування у процесі адаптивної поведінки людини. Засновуючись на теорії умовного рефлексу І.П. Павлова, Ганс-Юрген Айзенк та Гордон Траслер висунули концепцію особи злочинця, відповідно до якої злочинна поведінка є необхідною та зростаючою тоді, коли вона дає безпосереднє задоволення такій особі. Отже, неодноразове отримання задоволення однієї чи різних потреб шляхом вчинення злочину виробляє у людини умовний рефлекс до його вчинення. А своєчасне покарання може виробити протилежний умовний рефлекс.

Інший напрямок біхевіористської теорії у поясненні особи злочинця розвинув американський вчений Беррес Фредерік Скіннер. Його ідея про оперантні умовні рефлекси полягає у тому, що людина навчається на своїх успіхах та невдачах за допомогою заохочень та покарань (стимулюючих підкріплень). Особа злочинця формується за зразками поведінки з використанням заохочень та покарань, котрі застосовуються в залежності від характеру її дій. Якщо згідно з теорією І.П. Павлова про умовні рефлекси людина навчається тільки суспільно прийнятній поведінці, то при виробленні оперантного або інструментального умовного рефлексу у ході усвідомлювання засвоюються у т. ч. й види злочинної поведінки та поведінки, що відхиляється від загальноприйнятої. Заохочення та відсутність покарання стає позитивним підкріпленням. Уникнення злочину або інша негативна поведінка є негативним підкріпленням. Частота повторення злочинів зменшується у випадку слідування покарання (позитивне покарання). Але злочин може стати реакцією на відсутність заохочення або анулювання заохочення при соціально корисному діянні (негативне покарання)². Біхевіористська теорія оперантного обумовлення дала привід до розвитку у клінічному напрямку медичного впливу на особу злочинця з метою її зміни. Для цього застосовувалися лікарські засоби на основі гормональних чи наркотичних препаратів, а також хірургічне втручання.

3. Р. Луваж «Психологія і злочин» (1956 р.), Г. Тох «Кримінальна та правова психологія» (1964), Д. Абрахамс «Психологія покарання і виправлення» (1967), Н. Джонстон «Психологія злочинності та кримінального правосуддя» (1970). В.П. Ефроїмсон «Родовід альтруїзму» (1971).

Наприкінці XIX ст. розширюються уявлення про психологічну сутність злочинної поведінки, а в XX ст. з'явилися фундаментальні дослідження з цієї проблеми: Р. Луваж "Психологія і злочин" (Гамбург, 1956 р.), Г. Тох "Правова і кримінальна психологія" (Нью-Йорк, 1961 р.), О. Абрахамсон "Кримінальна психологія" (Нью-Йорк, 1961 р.) та ін.

Ганс Тох - професор університету Олбані, відомий американський вчений у галузі юридичної психології та кримінології. Довгі роки був президентом Американської асоціації судової психології. Його книга "Правова і кримінальна психологія", що вийшла в 1964 р, справила великий вплив на розвиток сучасної американської юридичної психології. В кінці 60-х років Тох організовує в університеті Олбані Школу кримінальної юстиції. Використовуючи міждисциплінарний підхід, Тох, разом зі своїми колегами, домогся видатних результатів в дослідженнях злочинної поведінки і підготовці висококваліфікованих

фахівців для правоохоронних органів не тільки США, але і інших країн. Ця школа стала одним із центрів з наукових досліджень в галузі судової, кримінальної, пенітенціарної і поліцейської психології.

Найбільший інтерес викликають роботи Тоха в двох напрямках - пенітенціарна психологія і психологія професійної підготовки поліцейських. Тох намагається вирішити питання, пов'язані з удосконаленням пенітенціарної системи, спираючись на принципи гуманістичної психології. У своїх роботах він не просто розкриває внутрішній світ засуджених, а й пропонує конкретні заходи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності щодо виправлення засуджених, вирішенню різного роду конфліктних ситуацій.

Другий напрямок його досліджень пов'язаний з вдосконаленням професійної діяльності поліцейських. Тох досліджує психологічні чинники, що впливають на працю поліцейських і розробляє систему прийомів, за допомогою яких можна зробити працю поліцейського менш напруженим. Причому, в своїх роботах він намагається дати оцінку і методам управління в поліцейських підрозділах, кидаючи виклик існуючій адміністративній практиці. У 2005 р Міжнародне товариство кримінологів нагородило Г.Тоха високою нагородою за його наукові дослідження - "Prix DeGreff"

З ослабленням позицій позитивістської школи стали розвиватися неокласичні теорії особи злочинця. Прихильники цього напрямку вбачають сутність криміногенної особи в здоровому глузді індивіда та його свободі волі. Злочин вчиняється особою умисно, доцільно й цілеспрямовано, має внутрішній зміст для неї. Початок відродження неокласичної школи поклав Гаррі С. Беккер, який констатував у своїй роботі «Злочин і покарання: економічний підхід»: індивід не тому стає злочинцем, що його мотивація відрізняється від спонукань інших людей, а тому, що із аналізу витрат і вигод від своїх діянь він робить інші висновки для прийняття своїх рішень, ніж законослухняні громадяни. На думку Г. Беккера, злочинці приймають цілком раціональне рішення. Потенційний злочинець перевіряє в межах своїх інформаційних можливостей всі свої шанси й вибирає спосіб дії, що може дати при найменшому ризику найбільшу вигоду для нього.

Ефроїмсон в Родоводі альтруїзму осмислює етику можновладців. Автор пише про те, що існує злочинність, кримінально зазвичай не карана, але яка таїть в собі величезну соціальну небезпеку: це з'явившийся задовго до Дарвіна соціал-дарвінізм "обраних", для яких оточуючі лише об'єкт і засіб самоствердження. Ці обрані іноді були відвертими: "Якби народи знали, через що ми воюємо, ніколи не вдалося б влаштувати хоч одну пристойну війну" (Фрідріх II). Наполеону,

великому патріоту спочатку Корсики, потім Франції, належить вислів: "Що значить для такої людини, як я, який-небудь мільйон людських життів?" Чи випадково, що його першими міністрами стали самі підступні люди епохи - Талейран і Жозеф Фуше? ("На перший погляд, жоден з цих схоплених на льоту видів Фуше не схожий на інший. З деякими труднощами уявляєш собі, що та ж сама людина, з тієї ж шкірою і з тими ж волоссям, був в 1790 році вчителем монастирської школи, а в 1792 році вже реквізував церковне майно; в 1793 році був комуністом, а п'ять років по тому став мільйонером і через десять років герцогом Отрантським "(С. Цвейг, " Жозеф Фуше ").

Дозволимо собі ще одне свідчення, американського вченого Андреского: "Правителі, за власною ініціативою беруться за агресію, керуються головним чином прагненням до влади, слави, до панування над противником; війна може бути розвагою для черствого деспота. Людовик XIV - згадаємо лише один з незліченних прикладів-починав війни з нудьги, не піддаючи себе при цьому, зрозуміло, ні найменшим небезпекам або позбавленням. на протигагу сучасним деспотам він був на цей рахунок абсолютно відвертим ".

У феодальному, експлуаторському суспільстві соціальний відбір швидко виносить загарбників і їхніх пособників на такі позиції, які дозволяють їм панувати над тисячами "нижчих". Адже стверджують ж деякі зарубіжні вчені, що саме існування інквізиції, гітлеризму доводить всесильність "виховання" і відсутність спадкової детермінованості совісті. Але всі ці насильницькі ідеології підносили народам в облудній облатці справедливості, а жорстокі засоби виправдовувалися високою метою. Головне ж полягає в тому, що у всіх випадках попередньо довелося знищити свободу совісті, свободу слова, друку, зборів, таємницю голосування - словом, перш за все позбавити народ можливості дізнаватися правду, нав'язувати йому свою злісно-брехливу, багаторічну, масову і всепроникаючу систему дезінформації : обману з амвона, через друк, радіо, театр і кіно.

До цієї-то ситуації природний відбір людську психіку не підготував. Відбір виробляв альтруїстичні емоції і етику тоді, коли вона могла спиратися на більшість і діяти в згоді з більшістю. Природний відбір, що йшов з доісторичних часів, також не міг виробити етику, стійку до обманної техніки жерців, священників, расистів, фашистів, хунвейбінів, як він не міг підготувати наш організм до перенесення вибухів водневих бомб. Але може бути, однією з найважливіших небезпек є те, що ідеї гуманізму, етики та моралі виявилися глибоко скомпрометовані софістичною філософією і пропагандою. Занадто довго і наполегливо етику проповідували в цілях експлуатації і занадто часто злочини проти людяності, скоєні як на ґрунті

релігійного фанатизму, так і внаслідок нав'язування масам політичними авантюристами помилкових і реакційних ідей, проводилися нібито в ім'я "вищої справедливості", І якщо переконаність в правильності законів етики ґрунтується лише на якихось неусвідомлених почуттях, то в майже безнадійному становищі опиняються ті, хто, живучи в умовах фізичного і соціального гноблення, зберігає, проте, прихильність законам загальнолюдської етики, дотримання яких обходиться їм безмежно дорого.

4. Стенфордський тюремний експеримент (1971) Філіпа Зімбардо. Теорія соціального навчання А. Бандури. Техніки викриття обману у роботі Пола Екмана «Психологія брехні» (1985).

Істотно відрізняється від вчень, пов'язаних з умовним рефлексом, соціальна теорія навчання, розроблена **Альбертом Бандурою**. На його думку, соціум має головну роль у формуванні наміру особи вчинити злочин. Сутністю особистості людини є не автоматичне рефлексорне реагування. Вирішальну роль в особі злочинця відіграють мотивації, чуттєве сприйняття та складний розумовий процес. Неодноразове спостереження за демонстрацією успішної злочинної поведінки інших осіб призводить до переконання, що повторення особою подібної поведінки, тобто співпереживання досвіду інших, буде мати сприятливі для особи злочинця наслідки. Відсутні у життєвому досвіді чинники, що підкріплюють чи ослаблюють, називають «замінюючим» підкріпленням або «штраф ними». Людина може отримати достатню мотивацію за рахунок мисленого передбачення можливих наслідків. За допомогою самостійно вироблених стимулів та усвідомлених наслідків людина може обирати собі такі дратівники, що вимушують її організовуватися та перебудовуватися. Як зазначає Г.Й. Шнайдер, соціалізацію дітей членами сім'ї сьогодні у все більших масштабах підміняє символічне моделювання поведінки через телебачення, кіно та інші візуальні засоби.

Особливо це стосується зображуваної злочинності, оскільки у житті, у звичайних умовах, люди дуже рідко безпосередньо стикаються з тяжкими злочинами. Увага, що приділяється цим моделям та зразкам поведінки, залежить від їх привабливості та принадливості. Люди своїми діями створюють умови оточуючого середовища, які потім, у свою чергу, впливають на їхні вчинки. І буває навіть так, що вони просто звикають (не користуючись жодним механізмом підкріплення) до сприйняття тієї чи іншої дії як правильної та необхідної².

Використовуючи теорію З. Фрейда про Ід та Супер-Его, американський професор Д. Абрахамсон у своїй роботі «Хто винен?» вивів формулу злочину, в якій провідну роль відіграють психологічні властивості особи: злочин = (злочинні

потяги, що існують в Ід + криміногенна ситуація): контролюючі здатності над-Я. Англійський вчений Едвард Гловер у своїй роботі «Причини злочинності», виходячи із співвідношення свідомого та несвідомого, висловив думку, що злочинність є результатом конфлікту між примітивними інстинктами, які є у кожного, і альтруїстичними правилами, настановами у суспільстві.

Виявлені З. Фрейдом психічні механізми дозволили більш глибоко зрозуміти мотивацію злочинця. Це дало можливість розвинути самостійні теорії особи злочинця. Американський кримінолог Уолтер Реклесс сформулював теорію внутрішнього регулювання поведінки. У світлі його концепції криміногенна особа характеризується низькою самосвідомістю, слабким Я, погано розвиненим над-Я, схильністю до впливу різних негативних чинників, нездатністю переносити фрустрацію, нерозвиненим почуттям відповідальності, нездатністю до раціональної поведінки, відсутністю цілеспрямованої діяльності, нездатністю до сублімації злочинних мотивів у соціально прийнятні.

Американський дослідник Джей К. Колемен («Психологія ненормальності», 1964 р.) окреслив такі характерні ознаки психологічного захисту, які властиві криміногенній особистості і можуть викликати вчинення злочину: «заперечення реальності» у формі відмови об'єктивно сприймати навколишню обстановку, що може перешкоджати вчиненню злочину; «репресія» як недопущення проникнення у свідомість неприємних та невігідних для вчинення злочину думок; «придушення» у вигляді відмови усвідомлювати, розбиратися у неприємних та небезпечних думках, що уже проникли у свідомість; «раціоналізація» як спроба довести, що поведінка особи виправдана якимись поважними причинами; «проекція» власних негативних характеристик на інших осіб та нейтралізація негативної самооцінки; «компенсація» у вигляді прикриття власних слабостей або самоствердження; «переміщення» почуття помсти з небезпечного об'єкта, що заподіяв шкоду, на безпечний об'єкт, що не заподіював шкоди; «розрядка» як зниження тривожності, викликані забороненими бажаннями, шляхом бурхливого прояву почуттів.

Американські вчені Остін Терк та Ричард Куїнні у своїх працях «Соціальна дійсність злочину», «Злочинність та правопорядок», «Вбивство» тощо претендували на пояснення особи будь-якого злочинця виходячи з теорії конфлікту боротьби за владу. Таку теорію в Німеччині підтримує Карл Шуманн. Процес криміналізації, на його думку, залежить не від особистісних властивостей людини, а від волі політиків, які розширюють поняття злочину. Соціальний статус злочинця визначається згідно з тим, як система законодавчої влади визначає індивіда³.

У 2-й половині ХХ ст. продовжує формуватися соціально-психологічний напрямок у вивченні особи злочинця. Завдяки зусиллям учня Е. Саттерленда – Девіда Крессі розвивається теорія диференціальної асоціації. Він виділяє основні положення цієї теорії, а саме: людина не народжується злочинцем, а стає ним у процесі навчання при спілкуванні з іншими людьми. Позаособистісні засоби спілкування (засоби масової інформації) відіграють не настільки важливу роль, як навчання кримінальному поведінню в групах із тісним особистісним спілкуванням. Людина стає злочинцем, коли засвоювані нею визначення, що сприяють вчиненню злочинів, переважають у її свідомості моделі законослухняної поведінки. Якщо індивід став злочинцем, це означає, що він зіштовхнувся із зразками злочинної поведінки і був ізольований від моделей законослухняної поведінки.

Теорія диференціальної асоціації у цілому орієнтована на особу злочинця. Але вона не повною мірою пояснює, чому одна людина вчиняє злочин, а інша – ні. Гільберт Гейз і Роберт Ф. Мейер, які сперечалися щодо окремих висновків теорії диференціальної асоціації, стверджували у статті «Погляд назад і вперед», що не існує злочинних особистостей як поєднання в них відносно стійких злочинних особистісних рис. Однак, на їхню думку, мають місце злочинні особистісні процеси, у т. ч. такий як злочинна кар'єра. Причому протиправність і злочинність поширені повсюди, хоча виявлені злочинці вчиняють все-таки більше злочинів, що належать до категорії тяжких.

Концепцію теорії символічної інтеракції або стигматизації услід за Ф. Танненбаумом розвивав Едвін Лемерт. Він виділяв у особі злочинця первинне й вторинне відхилення. Якщо причини первинного відхилення поведінки можуть бути різними, то вторинне властиве уже людям, які стабільно стали на шлях вчинення злочинів. Якщо поведінка індивіда засуджується, клеймується, якщо він відчужується від соціуму, його особистість змінюється.

Стенфордський тюремний експеримент — психологічний експеримент який 1971 здійснив американський психолог Філіп Зімбардо, досліджуючи як впливає обмеження свободи та тюремне оточення на психіку людини, а також як впливає нав'язана людині соціальна роль на її поведінку.

Добровольці грали ролі в'язнів та охоронців в імпровізованій в'язниці, облаштованій у корпусі кафедри психології. Учасники швидко адаптувалися до своїх ролей. Ніхто не сподівався, проте почали виникати по-справжньому небезпечні ситуації. Кожен третій охоронець виявився схильним до садизму, а в'язні були надто морально травмовані, двоє з них завершили експеримент

достроково. Незважаючи на очевидну втрату контролю над експериментом, тільки один з 50 спостерігачів, Христина Маслач, висловила про необхідність припинення експерименту. Зімбардо припинив експеримент достроково, через шість днів після його початку.

Наслідки експерименту вразили і його автора, тому Філіп Зімбардо заявив, що подібне не має повторитися. Багато років він був засмучений кепською славою свого експерименту, що зробив ціле покоління психологів гранично обережними. "Психологи стали виходити з того, що людина — настільки вразливе створіння, що коли вона не пройде той чи інший тест, то це назавжди зруйнує її самооцінку. Тому більшість тестів здійснювалося лише через опитування. Психологи тільки запитують: «Уявіть собі, що ви наглядач. Як би ви поводитися?»»¹

З погляду етики експеримент часто порівнюють з експериментом Мілгрема, який Стенлі Мілгрем (він колись навчався разом із Зімбардо) здійснив 1963 року в Єльському університеті.

Пол Екман здобув освіту в Університеті Чикаго та Нью-Йоркському Університеті. Ступінь доктора філософії (в галузі клінічної психології) удостоєний в Університеті Аделфі (Нью-Йорк) у 1958 році, після року роботи у Нейропсихіатричному Інституті імені Ленглі Портера. Потім, відслуживши два роки в армії США як офіцер клінічної психології, Екман повернувся до Інституту імені Ленглі, де пропрацював з 1960 до 2004 року.

Вивчення міміки та мови тіла почалися ще у 1954 році як предмет його наукової праці (1955 року) та першої публікації (1957 року). Впродовж наступних 10 років основним напрямком його роботи стали соціальна психологія та відмінності культурних шарів, а також все більше збільшувався його інтерес до семіотики. Паралельно з дослідженням людських емоцій та виразів Пол Екман почав активно працювати над вивченням теорії обману.

5. Сучасний стан юридичної психології

Незважаючи на те що в більшості навчальних посібників наводяться різноманітні визначення предмета юридичної психології, на наш погляд, вона залишається об'єктною наукою. Умовно можна виділити дві площини класифікації розділів психологічної науки. З одного боку, психологія поділяється на приватні теоретичні дисципліни, що конкретизують предмет загальної психології (закономірності розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності) по відношенню до його різних аспектів: вікову динаміку психіки, її функціонування в соціальних групах, патології психічної діяльності тощо, тобто на вікову, соціальну, клінічну і ін. З іншого боку, можна виділити прикладні

області психології, в яких загальні і приватні теоретичні дисципліни психології знаходять застосування в будь-якій конкретній області людської життєдіяльності - в спорті (психологія спорту), юриспруденції (юридична психологія), системі шкільної освіти (шкільна психологія) тощо. Ці конкретні області застосування психологічних знань можна позначати як галузі психології.

Так, в юридичній психології, затребувані в основному наступні теоретичні психологічні області.

1. Загальна психологія, психологія особистості. Методологія даних дисциплін по відношенню до специфічного об'єкту (учасників правових стосунків) реалізується в наступних областях дослідження:

- Поняття особистості в психології.
- Індивідуально-психологічні особливості особистості як учасника правових відносин.
- Психологія особистості злочинця.
- Психологія аномальної поведінки.
- Психологія особистості юриста.
- Мотивація діяльності людей в сфері правовідносин.
- Психологія злочинної поведінки.

2. Соціальна психологія і психологія управління по відношенню до специфічного об'єкту (професійної діяльності юриста) відображені в таких областях дослідження:

- Психологічні механізми удосконалення взаємин в правоохоронній сфері.
- Соціально-психологічна характеристика професійної діяльності юриста.
- Організаційно-управлінська підструктура професійної діяльності юриста.
- Психологія управління в правоохоронній діяльності.
- Психологічні бар'єри в професійній діяльності юриста.

3. Психологія праці, психологічне консультування і психокорекція по відношенню до специфічного об'єкту (процесуальних видів діяльності: слідство, судочинство і виконання покарань) втілені в ще одній групі областей досліджень:

- Психологічні основи профілактики правопорушень.
- Психологічні особливості судочинства.
- Психологічні особливості цивільно-правового судочинства.
- Психологічні особливості адміністративно-правового судочинства.
- Психологія розслідування злочинів.
- Психологія попереднього слідства.

Зрозуміло, що юридична психологія як прикладна галузь психології не зводиться тільки до практичної діяльності - вона, як і будь-яка інша прикладна дисципліна, повинна мати свої теоретичні та методологічні основи. Цей аспект відображений в паспорті спеціальності в наступних областях дослідження:

- Методологічні проблеми спілкування в професійній діяльності юриста.
- Методологічні основи кримінальної психології.
- Методологічні основи психології цивільно-правового судочинства.
- Методологічні основи психології адміністративно-правового регулювання.
- Методологічні основи призначення і проведення судово психологічної експертизи.

Як видно, методологічні проблеми розробляються переважно в приватних розділах юридичної психології. Загальнотеоретичні і методологічні питання поставлені тільки в трьох сферах:

- Психологічні методи вивчення особистості суб'єктів правозастосувальної, правоохоронної та правовиконавчої діяльності.
- Юридична психологія в системі наукових галузей знання.
- Психологічні основи підготовки, перепідготовки і праці працівників правоохоронної системи.

Сучасна юридична психологія становить широко розгорнуту систему знань, яка включає ряд окремих галузей. Під системою юридичної психології розуміється логічне розташування проблем і питань, що вивчаються нею, і які відображають її рівень розвитку, тенденції і перспективи.

Аналізом системи юридичної психології займаються різні науковці. Розглянемо окремі підходи до вирішення даного питання. К.К.Платонов виділяв у юридичній психології: - правову психологію (предмет - правосвідомість), - кримінальну (предмет - причини злочинності, пов'язані з якостями особистості), - судову психологію і виправно-трудова.

О.Р.Ратінов вважає, що до системи юридичної психології входять: - загальні питання (предмет, система, методи) ; - правова психологія (психологія нормативно-правової регуляції); - кримінальна психологія (психологія злочинності і особистості злочинця); - судова психологія (психологія слідчої і судової діяльності); - виправна психологія (психологія виправлення і перевиховання правопорушників).

Система юридичної психології, запропонована В.О.Васильєвим, складається з наступних блоків: загальна та особлива частини. Загальна частина включає предмет і завдання юридичної психології, методи, історію розвитку, зв'язок з

іншими науками, основи загальної і соціальної психології, правосвідомість, психологію юридичної праці і психологію правовідносин у сфері підприємництва. Особлива частина містить такі дисципліни як психологія потерпілого, психологія неповнолітнього, кримінальна психологія, слідча психологія, психологія судового розгляду кримінальної справи, виправнотрудова психологія, адаптація особистості звільненого до умов нормального життя, судово-психологічна експертиза.

Отже, до загальної частини належать питання фундаментального теоретичного характеру.

Особлива частина охоплює питання психологічних основ попереднього слідства, судової діяльності, діяльності виправно-трудових закладів.

Правова психологія, яка вивчає психологічні особливості відображення людиною правових явищ, досліджує психологічні аспекти ефективної правотворчості, психологію правової соціалізації особистості, психологію індивідуальної і суспільної правосвідомості;

Кримінальна психологія вивчає психологічні механізми правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структури, функціонування і розпаду злочинних угруповань;

Судова психологія розглядає коло психологічних проблем, які відносяться до судочинства (психологію суддів, слідчих та інших працівників правоохоронних органів і адвокатури, психологічний зміст їх діяльності; психологію звинувачених, підозрюваних, потерпілих, свідків; психологічні основи слідчих дій; методологію і методику судовопсихологічної експертизи);

Виправна (пенітенціарна) психологія досліджує умови і особливості виправлення і перевиховання правопорушників, переважно у виправнотрудових закладах (процес адаптації цих осіб до перебування у виправних закладах; їх психічні стани, викликані позбавленням волі; формування установки на виправлення; реадаптація звільненого до життя на волі та ін.). Синтез психології та юридичних наук в юридичній психології повинен привести до взаємного збагачення і більш успішного вирішення складних і актуальних проблем, пов'язаних з підвищенням ефективності юридичної діяльності.

Таким чином, під системою юридичної психології розуміється логічне розташування проблем і питань, що вивчаються нею, і які відображають її рівень розвитку, тенденції і перспективи.